

**Nikolajaus Berdiajevo ir Antano
Maceinos kultūros krizės
filosofija**

**The Philosophy of Cultural Crisis
of Nikolay Berdyayev and
Antanas Maceina**

Andrius MARTINKUS

Vilniaus universitetas,

Kauno Humanitarinis fakultetas, Filosofijos ir kultūros studijų katedra,

Muitinės g. 8, LT – 3000

Santrauka

Nikolajų Berdiajevą ir Antaną Maceiną vienija požiūris į kultūrą kaip laisvos, pagal Dievo (Kūrėjo) paveikslą ir panašumą sukurtos žmogaus dvasios kūrybą. Abu mąstytojai mano kultūros prigimtį esant simbolinę. Kultūra simbolizuoja aukštesnę tikrovę, naują būtį ir naują gyvenimą (abiems filosofams, neslėpusėms savo religinių įsitikinimų, tai – Dievo karalystė). Tiek ruso, tiek lietuvių mąstytojo požiūriu, kultūros krizės kyla tada, kai žmogus įsisažmonina amžiną ir tragišką kultūros nesėkmę – kurdamas, žmogus siekia naujos būties, tačiau kultūroje gauna tik simbolius. Tiek Maceina, tiek, ypačingai, Berdiajevas savo amžių išgyveno kaip tokios krizės laikmetį. Tačiau skirtingai nei Berdiajevas, Maceina niekada neįžvelgė takoskyros tarp kultūros ir civilizacijos, tokios ryškios rusų filosofo mąstyme. Jau savo ankstyvuosiuose raštuose Maceina kultūrą interpretuoja kaip būties tobulinimą, tuo tarpu kai Berdiajevas mieliau kalba apie „objektų“ pasaulio (o kultūra yra šio pasaulio, nors ir sukilninta, dalis) transcendavimą kūrybiniuose aktuose. Maceina niekada nebuvo (ir, atrodo, nenorėjo būti) toks radikalus kultūros kritikas, kaip Berdiajevas. Apskritai Maceinos vadavimasis iš Berdiajevo įtakos vyko tikėjimo kultūra stiprėjimo linkme. (Rusų mąstytojo minties trajektorija buvo veikiau priešinga – nuo atsargaus „Naujųjų viduramžių“ opti-

mizmo prie ketvirtajame ir penktajame XX a. dešimtmečiuose parašytų tekstų, kuriuose bedieviška ir techninė civilizacija palieka „aukštajai“ kultūrai vis mažiau vietos.) Tokį Maceinos apsisprendimą „už“ kultūrą, be viso kito, galėjo lemti ir lietuvių filosofo, vieno iš intelektualinių katalikiškojo sparano emigracijos vadų, rūpestis savo tautos išlikimu, nuo kurio buvo laisvas Berdiajevas, didelės tautos atstovas. Brandžiam Maceinai kultūra yra toji sfera, kurioje brėkšta artėjančios dangaus karalystės aušra. Berdiajevas, ko gero, turėtų pakankamo pagrindo apkaltinti savo buvusį gerbėją pavojingomis ir nedovanotinomis nuolaidomis jo taip nekenčiamam „objektų“ pasauliui, kurio atžvilgiu nesmerkėtina tėra viena laikysena – neigti ir užbaigti „ši“ pasaulį apokaliptiniuose kūrybos aktuose. Būtent šiuose eshatologiniuose aktuose visiškai ir galutinai yra įveikiama kultūros krizė (t.y. jau *anapus* kultūros). „Kultūrininko“ A.Maceinos įsitikinimu, kultūros krizė iš tikrųjų yra įveikiama tik *pačioje* kultūroje – sąmoningai prisiimant visą jos tragizmą ir su tuo tragizmu susitaikant. Maceiną galima drąsiai vadinti kultūros filosofu. Berdiajevo kultūros filosofija prasmenga jo apokaliptinės istorijos filosofijos sukuriuose.

Esminiai žodžiai: kultūra, civilizacija, kultūros krizė, kūryba, religija.

Summary

In his early period Maceina was under great influence of Berdyayev's philosophy of culture. Later on Lithuanian thinker remained faithful to Berdyayev's conception of culture as symbolic reality in which human being realizes his or her creative (and created) nature. Both philosophers were convinced that cultural crisis is the result of

tragic inadequacy between man's aspiration to create new life and new being on the one hand and symbolical nature of culture on the other hand. However, mature Maceina's philosophy of culture is much more independent from his Russian colleague's influence. Contrary to Maceina, who without a doubt might be described as the

philosopher of culture, Berdyayev's philosophy of culture is covered with his apocalyptic philosophy of history. According to Berdyayev, the crisis of culture can be overcome only *beyond* culture – in the Kingdom of God and in the *creative acts*, in which human being transcends the „world of objects“ and completes it. Contrary to Berdyayev, Maceina thinks that cultural crisis can be overcome *in* culture. Human being should assume the tragedy of culture and reconcile with this tragedy, in which one could

see the dawn of the Kingdom of God. Perhaps, a different status of those two philosophers that they had in their emigration could serve us the explanation for Maceina's „cultural optimism“. Maceina felt responsibility for the cultural destiny of Lithuanians much more than his Russian colleague, who was a representative of a much larger nation.

Key words: culture, civilization, cultural crisis, creation, religion

Įvadas

Šalia kitų įtakų, kurias XX a. patyrė Lietuvos filosofija, ne paskutinė vieta tenka rusų filosofinei minčiai. Turbūt nesuklysimė teigdami, kad Nikolajaus Berdiajevo (1874-1948) filosofinė pasaulėžiūra mūsų ryškiausią pėdsaką paliko Antano Maceinos (1908-1986) mąstyme. Ypač tai galima pasakyti apie jaunojo Maceinos kūrybą. Abu filosofai neslėpė religinių savo pasaulėžiūros pamatų. Tiek N. Berdiajevas, tiek A. Maceina su tam tikromis išlygomis gali

būti priskirti krikščioniškojo egzistencializmo tradicijai Europos filosofijoje. Todėl suprantama, kad religijos filosofija abiejų mąstytojų kūryboje užima išskirtinę vietą. Tačiau šio darbo tikslas yra kultūros filosofija. A. Maceina debiutavo būtent kaip kultūros filosofas. Jo pirmojoje didelės apimties studijoje „Kultūros filosofijos įvadas“ (1936) jaučiasi neabejotina N. Berdiajevo įtaka. Bet kiek pats Berdiajevas gali būti laikomas kultūros filosofu?

I. Kultūros prigimtis

Paskutiniuose „Kultūros filosofijos įvado“ skyriuose Berdiajevo įtaka jaunajam Maceinai tokia akivaizdi, jog kartais atrodo, kad kai kurios vietos tiesiog ištiesai nurašytos nuo „Kūrybos prasmės“ (1916). Beje, Maceina ir nesiruošia to neigti – rusų filosofas yra vienas dažniausiai cituojamų autorių šio anksytojo mūsų mąstytojo veikalo puslapiuose. Pavyzdžiui, kad ir tokia ištrauka: „Kultūra yra žmogaus dvasios kūryba... *Kultūrinė kūryba, kaip dvasios objektyvumas, ir yra ne kas kita kaip subjektyvios individualinės dvasios įsikūnijimas tam tikruose regimuose pavidaluose*“ (Maceina, 1991a, 203). Arba palyginkime šiuos du tekstus. Berdiajevo tekstas: „*Savo giliausia esme ir savo religine prasme kultūra yra didžioji nesėkmė... Visuose savo pasireiškimuose kultūra yra kūrybos nesėkmė, tai negalimybė pasiekti kūrybiško būties perkeitimo... Visi kūrybos pasiekimai – simboliniai, o ne realūs... Kultūra tokia pat simboliška, kaip ir ją pagimdęs kultas... Ir visa, kas kultūroje didu, buvo simboliška ir kilo iš kulto. Kultūroje yra amžinas, kankinantis nepasitenkinimas. Kultūros krizė ir yra paskutinė žmogaus valia pereiti nuo simbolių-sąlyginių pasiekimų prie realiai-absoliučių pasiekimų*“ (Бердяев, 1994a, 299). Ir Maceinos tekstas: „... žmogaus dvasia niekad negali pasitenkinti šituo simboliu kultūros charakteriu. Žmogus nori ne simbolių, bet realybės... Su kultūra yra surištas amžinas jaja nepa-

sitenkinimas. Bet, iš kitos pusės, su ja yra surištas ir nuolatinis noras peržengti šitą simbolizmą ir pereiti į realybės sritį. Kultūros krizių metu šitas noras pasiekia aukščiausią laipsnį ir apsidėšia kartais net aiškia kultūros neapykanta“ (Maceina, 1991a, 165-166).

Tokių ištraukų ir atitikimų būtų galima parinkti daugybę. Todėl, užuot toliau „demaskavus“ Maceiną (juolab, kad jis pats nė nebando slėpti savo simpatijų), verčiau glaustai suformuluokime pagrindines tezes apie kultūrą, kurias mūsų filosofas perima iš savo rusų kolegos, ir kartu pabandykime jaunojo Maceinos tekste surasti ką nors, kas nebūtų panašu į Berdiajevo įtaką.

Maceina perėmė iš Berdiajevo šiuos pagrindinius teiginius apie kultūrą, kuriems, beje, liko ištikimas ir savo brandžios filosofinės kūrybos laikotarpiu: 1) *Kultūra yra sukurtos žmogaus dvasios kūrybos objektyvacija*. Žmogus yra sukurtas pagal Dievo (Kūrėjo) paveikslą ir panašumą, todėl ir yra kūrybiška būtybė. Žmogaus kūryba yra Dievo kūrybos pratęsimas ir pastanga ją atbaigti. „Žmogus pirmoje eilėje krikščioniškai antropologijai yra ne protinga būtybė, ne visuomeninis padaras, bet *žmogus visų pirma yra kūrybinė būtybė*. Žmogus yra kūrėjas. Žmogaus kūrybiškumas yra pagrindinė jo žymė“ (Maceina, 1991a, 185. Plg. Бердяев, 1991, 209). Beje, Maceina mano, jog „pirmutinis, kuris žmo-

gaus panašumą į Dievą surado žmogaus kūrybinėje galioje, buvo Hoene Wronski's“ (Maceina, 1991a, 188); 2) *Kultūros tikrovė yra simbolinė tikrovė*. Kultūrinė žmogaus kūryba yra pastanga siekti aukštesnės būties, tačiau ši pastanga visada yra pasmerкта nesėkmei. Kultūra geriausiai atveju gali būti *nuoroda* į aukštesnę tikrovę, bet ne pati toji tikrovė; 3) Kaip tokia *kultūros tikrovė yra tragiška tikrovė*. Kultūros tragizmas išplaukia iš žmogiškosios egzistencijos tragizmo.

Tačiau jau šiame ankstyvajame Maceinos tekste esama vietų, kurios Berdiajevui galėtų sukelti įtarmą. Maceina yra *nuosaikesnis* už Berdiajevą, jis ne toks radikalus ir kategoriškas. Žmogaus kūryba ir kultūra yra būties, pasaulio *tobulinimas*: „Pasaulio sudvasinimas eina per žmogų. Gamta ilgisi dvasios veikimo ir šitame veikime pakyla į aukštesnės būties sritis. Dvasia yra materialinio pasaulio išganytoja. Bet užtat dvasia ir yra atsakinga už pasaulio likimą. Kultūra, kaip matėme, atskleidžia ir išvysto pasaulio esmę“ (Maceina, 1991a, 212). N. Berdiajevas pasakytų, kad pasauliui Maceina daro per daug nuolaidų. Nors mūsų filosofas pritaria Berdiajevo tezei apie kultūros prigimtyje glūdinį tragizmą, rusų mąstytojas vis dėlto savo lietuvių kolegai galėtų prikišti nepakankamą pesimizmą pasaulio, Berdiajevo vadinamo „objektų pasauliu“, atžvilgiu. „Objektyvios tikrovės“ atžvilgiu Berdiajevas yra kategoriškas: „Aš netikiu taip vadinamo „objektyvaus“ pasaulio, gamtos ir istorijos pasaulio tvirtumu ir patvarumu. Objektyvios realybės neegzistuoja, tai tik sąmonės iliuzija. Egzistuoja tik realybės objektyvacija, pagimdyta tam tikro dvasios kryptingumo. Objektyvuotas pasaulis nėra tikras, realus pasaulis, tai tik tikro, realaus pasaulio būseną, kuri gali būti pakeista. Objektas yra subjekto kūrinys. Tik subjektas egzistencialus, tik subjekte pažįstama realybė... Pirminis gyvenimas (*перво-жизнь*) yra kūrybinis aktas, laisvė, pirminio gyvenimo nešėja yra asmenybė, subjektas, dvasia, o ne „gamta“, ne objektas. Objektiškumas yra dvasios pavergimas...“ (Бердяев, 1991, 295-296). Tarp sąvokų „kūryba“ ir „kultūra“ pas Berdiajevą yra daug didesnė įtampa, negu pas Maceiną. Neatsitiktinai viena svarbiausių ir geriausių savo knygų Berdiajevas laikė „Kūrybos prasmę“ (jis net savotiškai gailėjosi, kad viso savo gyvenimo nepašventė kūrybos temos plėtojimui) (Бердяев, 1991, 211). Tačiau šis filosofas taip ir neparašė „Kultūros filosofijos“. Lygiai taip, mano manymu, neatsitiktinai pirmoji stambesnė A. Maceinos studija yra „Kultūros filosofijos įvadas“.

Sekoje „gamta – kultūra – amžinybė“ (bendroje abicms filosofams) pas Berdiajevą daugiau įtampos

ir konfliktiškumo, negu pas Maceiną. Mūsų mąstytojas (kuris tikrai nebuvo didelis optimistas interpretuodamas istorijos procesą – pakanka prisiminti jo trilogiją „*Cor inquietum*“) niekada nebuvo toks nekuklus, kad savo pasaulėžiūrą vadintų „apokaliptine“ ar „katastrofine“, kaip tai dažnai daro Berdiajevas (Бердяев, 1991, 300). Aišku, ir Maceina, būdamas mąstytojas-krikščionis ir kaip toks ištikimas krikščioniškai eschatologijai, kalba apie *kovą*. Savo „Įvadą“ jis baigia tokiais žodžiais: „Prigimtoji tikrovė ir visas kultūros vyksmas yra kova tarp tikrų kūrėjų ir kosmo gadintojų. Šita kova dabar yra paslėpta. Ji vyksta būties gelmėse. Bet laikų pabaigoje ji išeis aikštėn, ir tada žmogus parodys visą savo tragiką ir visą savo palaimą“ (Maceina, 1991a, 213). Tačiau pas Berdiajevą eschatologija vyksta *jau dabar*. Ji vyksta žmogaus kūrybinuose (plačiaja prasme) aktuose. „Kiekviename moraliniame akte, meilės, gailėstingumo, aukos akte vyksta šio pasaulio, kuriame viešpatauja neapykanta, žiaurumas, savanaudiškumas, pabaiga. Kiekviename kūrybiniame akte vyksta šio pasaulio, kuriame viešpatauja būtinybė, inercija, sukaustymas, pabaiga, ir atsiranda naujas pasaulis, „kitas“ pasaulis. Žmogus nuolat atlieka eschatologinio pobūdžio aktus, užbaigia šį pasaulį, išeina iš jo, įeina į kitą pasaulį... Ši kūrybinė pabaiga visada reiškia pergalę prieš... objektyvaciją“ (Бердяев, 1991, 309). Žmogaus kūryba Berdiajevui – ne tiek pasaulio tobulinimas, kiek kova su „objektų pasauliu“, šio pasaulio transcendavimas. Dvasios kūrybos aktas yra *proveržis* iš objektų pasaulio; deja, šios kūrybos „apčiuopiamas“ rezultatas – kultūra – yra taip Berdiajevo nekenčiamo objektų pasaulio dalis, kad ir kiek toji dalis būtų sukilninta: „Kūrybinis aktas savo pirminiame tyrume yra nukreiptas į naują gyvenimą, naują būtį, naują dangų ir naują žemę, į pasaulio perkeitimą. Bet puolusio pasaulio sąlygomis jis sunkėja, traukiasi žemyn, pajungiamas būtinam užsakymui; jis gimdo ne naują gyvenimą, o didesnio arba mažesnio tobulumo kultūros produktus“ (Бердяев, 1991, 214-215).

Ar Dievo karalystė „yra statoma šalia kultūros, kaip mano rusų religijos filosofai?“ (Maceina, 2004b, 149), - daug vėliau klaus Maceina. Tačiau matome, kad jau „Kultūros filosofijos įvade“ mūsų mąstytojas nėra toks negailėstingas ir bekompromisinis kultūros kritikas, kaip Berdiajevas. Įdomu palyginti abiejų (beje, labai produktyvių) autorių rašymo stilius. Jau pirmajame Maceinos veikale viešpatauja „vokiška“ tvarka. Lietuvių filosofo tekstai kruopščiai suskirstyti į skyrius ir poskyrius, jų struktūra gerai apgalvota. Skaitant juos, jaučiasi sa-

vidisdisciplina ir pagarba *formai*. Apie Maceinos kalbos turtingumą pakaks tik užsiminti. Ar daug Lietuvoje būta filosofų, gebėjusių taip išnaudoti lietuvių kalbos galimybes? Laikykite šį klausimą retoriniu. O dabar suteikime žodį Berdiajevui: „Kai aš pradėdau rašyti, aš kartais jaučiu tokį stiprų pakilimą, kad man svaigsta galva. Mano mintys liejasi tokiu greičiu, kad aš vos spėju užrašinėti. Kad pasivyčiau savo mintį, aš nebaigiu žodžių. Aš niekada neapgalvoju formos, ji pati savaime išsilieja, mano mintis iš pat pradžių surišta su vidiniu žodžiu. Aš beveik niekada netaisau ir neapgalvoju to, kas parašyta, galiu spausdinti taip, kaip iš pradžių pasirašė (*нанисалось*). Todėl mano rašymo manieroje esama apsilaidimo... Aš galėjau rašyti, turėdamas 39°C temperatūros, kai man labai skaudėjo galvą, kai namuose buvo labai negerai, kai vyko bombardavimas, kaip Maskvoje 1917-ųjų spalį ir Paryžiuje 1940 ir 1944 metais“ (Бердяев, 1991, 221). Puikus nuoširdumo ir bodėjimosi *objektyvuota* mintimi pavyzdys! Nedaug kas taip jautriai išgyveno nuvalkiotą tiesą, bylojančią, jog užrašyta mintis – mirusi mintis. Savo literatūrine prasme gerokai Maceinai nusileidžiančiuose tekstuose, kuriuose nevengiama (švelniai tariant) prieštaravimų ir pasikartojimų, Berdiajevas karštligiškai bando išsaugoti kuo daugiau minties gyvybės; savo mintimis jis iš tikrųjų bombarduoja „šį“ pasaulį, bando pramušti „objektų“ pasaulio šarvus. Maceinos tekstai yra *sukultūrinti*. Berdiajevas bando išeiti anapus kultūros.

1947 metais žurnale „Aidai“ Maceina publikuoja didelį straipsnį „Kultūros tragizmas“. Jame jis lieka ištikimas pamatiniams savo (ir N. Berdiajevo) teiginiais apie kultūros prigimtį, suformuluotiems „Kultūros filosofijos įvade“: kultūrinė kūryba yra žmogaus dvasios objektyvacija, jos prigimtis yra simbolinė ir, kaip suponuoja straipsnio pavadinimas, persmelkta tragizmo. Pavyzdžiui, Maceina rašo: „Kultūrinis kūrinys yra ženklas, vadinasi, turįs ne realų, bet tik simbolinį buvimą. Tuo tarpu simbolis nėra realybė. Jis tik nurodo į realybę. Tačiau žmogus sava kūryba siekia ne simbolių, bet realybės. Jis nori gyventi ne ženklų, bet tikrosios būties pasaulyje“ (Maceina, 2004a, 43). Vis dėlto nei prie šių, nei prie kitų akivaizdžiai Berdiajevo dvasioje parašytų eilučių mes nerasime nuorodos į rusų mąstytoją. „Kultūros tragizme“ A. Maceina nebemato būtinybės tai daryti. Ir iš tikrųjų šiame straipsnyje mūsų filosofas jau yra ženkliai nutolęs nuo savo jaunystės autoriteto. Pirmiausia skiriasi Maceinos ir Berdiajevo požiūris į kultūros *kilmę*. Pirmasis kultūrą kildina iš *žmogaus būtinybės išsilaikyti pasaulyje*. Kultūra, anot Maceinos: „... duoda žmogui tai, ko jam

nedavė gamta. Ji žmogų apsaugo ir išlaiko... Žmogus kuria kultūrą ne žaismui, ne malonumui, bet būtinausiam savo buvimo reikalui“ (Maceina, 2004a, 37). Pas Berdiajevą ši funkcija atitenka ne kultūrai, o *civilizacijai*. Būtent civilizacija atsiranda kaip žmogaus kovos su gamta pasekmė. Kultūra gi, Berdiajevo požiūriu, atsirado iš *kulto*. Kultūros ištakos yra sakralinės, jos pagrindai – religiniai. Kaip tik todėl kultūros prigimtis yra simbolinė. Kultūra yra simboliniai būties ženklai (Бердяев, 1994c, 524). Priešingai, civilizacijos kilmė yra *profaninė*. Jeigu kultūra yra paminklas laisvos ir kūrybinės žmogaus dvasios pastangai prasiveržti anapus slegiančio „objektų“ pasaulio, tai civilizacija yra siekis įsitvirtinti objektų pasaulyje, užkariauti „šį“ pasaulį ir patogiai jame įsitaisyti. Šia prasme kultūra yra aristokratinė ir hierarchinė, o civilizacija – buržuazinė ir demokratinė. Civilizacija visur maždaug tokia pati (visur žmogus kovoja su gamta), kultūra gi – visada nepakartojama, vienintelė ir originali. Civilizacijos stichija – kiekybė, kultūros – kokybė (Бердяев, 1994c, 525). Kultūros pagrindas yra *šventoji tradicija*. Ji gerbia savo seną praeitį, „tėvų kapus“. Kultūra kovoja su mirtimi (nors ir negali jos realiai nugalėti, nes kovoja simbolių plotmėje). Civilizacija gi visada nauja, ji negerbia praeities. Joje viskas palenka šiandienos poreikiams (greitai, patogiai, efektyviai vartoti) (Бердяев, 1994c, 526). Skirtingai nei kultūra, civilizacija duoda realybę „čia ir dabar“: „Bet tikrovė, atsiskleidžianti mene, turi simbolinį charakterį, ji atspindi idėjų pasaulį. Technika gi gimdo tikrovę, kuriai svetima bet kokia simbolika, joje realybė duota čia, betarpiškai“ (Бердяев, 1994d, 507). Civilizacija yra esmingai *šiapusinė*, be jokios vertikalios dimensijos.

Atrodo, kad, Maceinos požiūriu, kultūros ir civilizacijos skyrimo tradicija yra vien sąvokų klausimas: „Vadinasi, pagrinduose to, ką mes šiandien vadiname aukštąja kultūra arba civilizacija, glūdi jos kūrėjo nusikaltimas, iš kurio šita civilizacija kaip tik yra gimusi“ (Maceina, 2004a, 39-40). Čia jau atsiranda *kaltės* tema, kurios Berdiajevas savo aistringuose apmąstymuose apie kultūrą beveik negvildena. Anot Maceinos, *kultūra kyla iš kaltės*: „Kultūrą kuria nusikaltęs žmogus, kuris sutrauko ryšius su kažkuo, pasilieka vienišas, be savo brolio, be pirmąkartinio gyvenimo, iškeliauja į svetimą pasaulį ir šiai vienatvei užpildyti, šioms klajonėms sustabdyti jis pradeda kurti kultūrą“ (Maceina, 2004a, 40). Filosofas primena Kaino ir Abelio istoriją, Romulo ir Remo legendą, o ypač akcentuoja Aischilo „Prikaltąjį Prometėją“. Prometėjas – kultūros žmonėms davėjas – sako: „Norėjau nusikalsti, to nencigiu!“

Bet kodėl žmogus išgyvena kaltę? „Žmogus nori nusikalsti, nes jis nori gyventi taip, kaip reikalauja jo dvasia. Tačiau šitas noras vis dėlto yra nusikaltimas, nes jis eina prieš gamtą ir tuo pačiu prieš patį žmogų, kadangi gamta yra vienas iš žmogiškosios būties sudedamųjų pradų. Kultūra kyla iš žmogaus atsitraukimo nuo gamtos“ (Maceina, 2004a, 42), - mąsto Maceina. Ir tęsia toliau: „Kaltė tad glūdi pačiuose kultūros pagrinduose. Nepaneigusį gamtos, kultūra negali atsirasti. Bet paneigdama gamtą, ji paneigia sykiu ir vieną iš žmogaus pradų... Tai tragiška žmogaus gyvenimo priešgynybė. Kultūra iš šitos priešgynybės kyla, todėl ir turi savyje tragiškų bruožų... Kultūra pasidaro tikrai vienos gyvenimo pusės, tikrai žmogaus dvasios išraiška. Gamtinė pusė pasilieka tamsoje. Tuo tarpu žmogus giliausia savo prigimtimi siekia ir dvasios, ir gamtos. Jis jas nori suderinti savotiškoje sintezėje. Kultūra tokios sintezės neduoda. Ji kyla tik iš dvasinio principo ir tik dvasinį principą savo konkrečiuose pavidaluose apreiškia... Kurdamas žmogus siekia būtis pilnatvės, kurioje ir gamta, ir dvasia turėtų savo dalį. Sukūręs jis pastebi, kad jis įvykdė tik vieną būties dalį, kad jis esmingai nuo šios pilnatvės nutolo ir ją net paneigė. Todėl kultūros, kaip neišvengiamo apsirikimo, kaip būtinos klaidos ir kaltės, pergyvenimas pasidaro žmogui pagrindinis“ (Maceina, 2004a, 42-43).

Matome, kad A.Maceina į tragišką kultūros problematiką sugrąžina *gamtos* teises. Šioje ilgoje citatoje Berdiajevas, ko gero, būtų linkęs išvelgti pavojingą žingsnį „objektų“ pasaulio link, o gal ir nedovanotiną reveransą šiam pasauliui. Negana to, Maceina užsimena apie „savotišką sintezę“, o bet kokia „sintezė“ filosofijoje, Berdiajevo akimis žiūrint, yra ypač įtartinas dalykas. Bet kokioje sintezėje rusų egzistencialistas (jis pats, tiesa, nemėgo šios etiketės) buvo linkęs įtarti intenciją siekti jei ir ne tautos, tai bent jau paliaubų su jo taip nekenčiamu „objektų“ pasauliu, kurio atžvilgiu jis pripažino tik vieną morališkai nesmerktiną laikyseną – karo stovį. Tuo tarpu panašu, kad lietuvių mąstytojas šioje ištraukoje krypsta kaip tik filosofinės sintezės (VI.Solovjovas, S.Šalkauskis) tradicijos link. Dar 1939 m. Maceina parašė studiją „Kultūros sintezė ir lietuviškoji kultūra“, kurioje, sekdamas Šalkauskiu, lietuvių kultūrą apibūdino kaip „sintetinę kultūrą“ (Maceina, 1991b, 520). O gamtos rehabilitavimas? Ar galima čia išvelgti romantizmui būdingo gamtos garbinimo liekanų? Kaip bebūtų, vienas iš svarbiausių lietuvių kultūros bruožų, anot Maceinos, yra *žemiškumas*, ypatingas ryšys su žeme (Maceina, 1991b, 515).

1963 m. rašytame straipsnyje „Kultūros prasmė krikščionybėje“ A.Maceina žengia dar vieną žingsnį kultūros reikšmės kuriant naują tikrovę ir perkeičiant pasaulį pripažinimo link, tuo pačiu dar labiau nutoldamas nuo principinio Berdiajevo skepticizmo šiuo klausimu. Maceina, nors ir neminėdamas N.Berdiajevo, atmeta pamatinę pastarojo tezę apie religinę kultūros kilmę. Pasak Maceinos, ne kultūra kyla iš kulto, bet atvirkščiai: „... *religija niekada negali pralenkti kultūros išsivystymo*... ji yra priversta visados eiti kultūrai iš *paskos* arba *greta* su kultūra, bet ji niekad negali užbėgti kultūrai už akių“ (Maceina, 2004b, 151). Tačiau jei taip, nebelieka nieko kito, kaip pripažinti kultūrą esant pasaulio perkeitimo terpe. Todėl mūsų mąstytojo atsakymas į klausimą, ar Dievo karalystė „yra statoma šalia kultūros, kaip mano rusų religijos filosofai“, yra aiškus ir nedviprasmiškas (nors Maceina neįvardina konkrečių pavardžių, beveik akivaizdu, kad pirmiausia jis turi omenyje Berdiajevą ir dar didesnę už pastarąjį skeptiką kultūros, kaip galimybės kurti Dievo karalystę, atžvilgiu – Levą Šestovą). Prisiminkime, kad dar jaunas Maceina sakė, jog kultūrinėje kūryboje vyksta būties tobulinimas. Dabar jis tai formuluoja visiškai aiškiai: „... Dievo karalystė negali būti kitaip kuriama, kaip tik keičiant pasaulį kultūriniu būdu... Krikščioniškai žiūrint, visa kultūra yra ne kas kita, kaip didžiulis žmonijos mėginimas kultūrinėmis pastangomis pergalėti tai, ką pirmųjų žmonių nuodėmė pasaulyje pagadino. Kiekvienas kultūrinis kūrinys yra savotiška dalelė atpirktojo pasaulio, pirmas žingsnis į pasaulio perkeitimą“ (Maceina, 2004b, 156). Straipsnis užbaigiamas žodžiais, skambančiais kaip tikras kultūrininko *credo*: „... tik per kultūrą įvyksta krikščionybės uždavinys – *paversti pasaulį Viešpaties šventove*“ (Maceina, 2004b, 158). Maceina *tiki* kultūra. Kaip prisipažino tame pačiame rašinyje, jis yra *kultūrininkas*. Ir kultūros filosofas. Skirtingai nei jo jaunystės autoritetas Berdiajevas, pas kurį kultūros filosofija prasmenga apokaliptinės istorijos filosofijos juodosiose skylėse.

Ar šis Maceinos tikėjimas yra „objektyvus“ ir nešališko teoretiko, ramaus gyvenimo ir kultūros reiškinių stebėtojo tikėjimas, ar, galbūt, to tikėjimo prigimtyje esama ir praktinio prado, kurio kilmės šaltinis buvo konkreti istorinė XX a. lietuvių tautos patirtis ir paties filosofo, emigranto bei vieno didžiausių išeivijos intelektualų, santykis su savo tauta – tiek tėvynėje likusia, tiek ir pasitraukusia į Vakarų? Drįstu pasirinkti antrąjį atsakymą. Skirtingai nei Berdiajevui, kuris, (kaip ir dažnas rusų mąstytojas), galėjo sau leisti samprotauti apie pasaulinę

Rusijos misija, mūsų filosofui rūpėjo „objektyviai“ daug kuklesnė, bet subjektyviai ne mažiau įpareigojanti ir aukos dvasios reikalaujanti misija – kova už lietuvių tautos išlikimą. Berdiajevo atsainumas kultūros atžvilgiu Maceinai turėjo atrodyti esantis per didelę prabangą tokiomis sąlygomis, kai, netekus politinės nepriklausomybės, būtent autentiškoji lietuviškoji kultūra tapo pagrindine lietuvių tautos išlikimo sąlyga. *Quod licet Jovi, non licet bovi*. Jei Berdiajevas galėjo sau leisti kalbėti apie nuolat (kūrybiniuose aktuose) vykstančią apokalipsę, tai Maceina jautė pareigą prisidėti prie to, kad lietuvių tauta sulauktų Paskutiniojo teismo dienos, o neišgaruotų iš „šio“, „objektų“ pasaulio. „... Mūsų egzistencija nėra aklos pripuolamybės vaisius, o misija. Šios misijos vykdymas vienintelis pateisina laisvą mūsų išieivijos egzistenciją, dėl to mes moraliai įpareigoti jai aukoti tiek dvasinius savo gabumus, tiek medžiagiškus savo išteklius“ (Eretas, 2006, 366). Kaip ir Juozui Eretui, Maceinai išieivijos intelektualo misija buvo „... išsaugoti bei išvystyti krikščionišką kul-

tūrą lietuvišku pavidalu“ (Eretas, 2006, 326). Filosofas iš karto tapo pripažintu vienu iš svarbiausių lietuvių išieivijos katalikiškojo sparno ideologinių vadų, kuriam, beje, labai rūpėjo ir lietuvybės išsaugojimo emigracijoje klausimas (Maceina, 2004c, 159-170). Berdiajevo santykiai su rusų emigracija (pvz., su stačiatikių Bažnyčios egzilyje hierarchija) buvo daug labiau problemiški ir įtempti. Skirtingai nei Maceina, rusų filosofas nesijautė iš vidaus įpareigotas būti kultūrinio išieivių vedliu. Štai tik vienas iš daugelio Berdiajevo, kaip visada atvirų, pripažinimų: „Veikla rusų aplinkoje užsienyje man visada buvo kankynė, aš visiškai netikau tenykštei atmosferai, aš negalėjau patenkinti jokių lūkesčių, mane laikė ne tuo, kuo aš iš tikrųjų buvau... Man visada buvo sunku toje atmosferoje kvėpuoti... Mane labai traukė Vakarų žmonės, aš norėjau išeiti iš uždaros rusų aplinkos“ (Бердяев, 1991, 249-250). Tai, kas lietuvių filosofui buvo misija, Berdiajevui turėjo atrodyti kaip nuobodus braidymas „objektų“ pasaulio kūdroje.

II. Kultūros krizė

Abu mąstytojai panašiai aiškina kultūros krizių atsiradimą. Kultūros krizė kyla iš įtampos tarp žmogaus kūrybinio akto ir simbolinės kultūros prigimties: „Kultūros krizė kyla iš ženklo persvaros prieš būtį. Kai žmogus pajaučia, kad jis savo kūryboje laimi tikrai ženklus, kurie reikalauja būti peržengiami ir paliekami, kurie yra tikrai kažkokio jam nežinomo ir nesuprantamo kelio rodyklės, kai jis pradeda savo kūrybą išgyventi kaip nerealybę, kaip savotišką sapną ir svajonę, tuomet jis pradeda nuo jos nusi-grįžti, pradeda ją net niekinti, ir tuomet ateina kultūros krizė“ (Maceina, 2004a, 61). Pasak Berdiajevo: „Tuo tarpu kai kūrybinis uždavinys reiškia skrydį į viršų kurti naują gyvenimą ir naują būtį, kūrybinis įgyvendinimas reiškia kritimą žemyn kurti diferencijuotus kultūros produktus. Tuo tarpu kai kūrybinis pakilimas nori sukurti naują būtį, rezultate gaunasi eilėraštis, paveikslas, mokslinė arba filosofinė knyga, nauja įstatymdavystės forma, nauja žmonių papročių forma. Visi žmogaus kūrybos produktai yra paženklinti žemiško sunkumo antspaudu. Jie nėra aukštesnė būtis, aukštesnis gyvenimas. Jie gauna formas, neatitinkančias kūrybinio pakilimo, todėl kūrybos rezultatai giliausia prasme netenkina kūrėjo. Čia glūdi pagrindinis kūrybos prieštaravimas“ (Бердяев, 1994e, 399).

Abu filosofai sutinka, kad pačiuose savo pagrinduose kultūra yra tragiška tikrovė. Tačiau ne visos epochos vienodai sąmoningai išgyvena tą pamatinį

kultūros tragizmą. Būtent kultūros krizių metu šis išgyvenimas pasiekia sąmoningumo kulminaciją. Berdiajevo ir jaunojo Maceinos požiūriu, jų gyvenama epocha yra kaip tik tokia lūžio ir kultūros krizės epocha. „Mums lemta gyventi istoriniu epochų kaitos laiku“ (Бердяев, 1994b, 407), – 1924 metais „Naujuosiuose viduramžiuose“ teigė Berdiajevas. O 1932 m. straipsnyje „Prometėjiškosios kultūros tragedija“ Maceina, neslėpdamas jaunatviško susijaudinimo, rašė: „Kirvis jau pridėtas prie medžio“, – su pasibaisėjimu kartojami šiandien Kristaus pirm-tako žodžiai. Ir iš tikro! Europos horizontai nepranašauja giedros. Tai, kas šiandien vyksta viešojo ir privatinio gyvenimo gelmėse, žada ne palaimingą kūrybą, bet karą visu plotu. Sumašinėjęs pasaulis yra pilnas prieštaravimų. Moderniškoji kultūros kryptis gyvena didelę tragediją“ (Maceina, 2004d, 71). Toje pačioje dvasioje yra iki karo Maceinos Lietuvoje parašytos studijos „Prometėjizmo problema“ (1938) ir „Buržuazijos žlugimas“ (1940). Iš tikrųjų jaunojo Maceinos rašiniuose kultūros krizės pajauta prasiveržia ekspresyviau ir impulsyviau negu subrendusio filosofo raštuose. Aiškinti tai galima tiek „objektyviomis“ (tarptautinė politinė situacija, masinių judėjimų iškilimas etc.), tiek „subjektyviomis“ (to paties Berdiajevo įtaka) priežastimis. Vėliau lietuvių mąstytojo tonas tampa ramesnis – apie įsipareigojimą kantriai ir uoliai vykdyti kultūrininko misiją jau kalbėjome. Skirtingai nei Maceina, Berdia-

jevas visada liko ištikimas apokaliptiniam rašymo stiliui. Gyvenimo saulėlydyje filosofas rašė: „Aš visada filosofuodavau taip, tarsi ateina pasaulio pabaiga ir nebėra laiko perspektyvos“ (Бердяев, 1991, 300). Netikėti juo neturime pagrindo.

Maceinos vadavimasis iš Berdiajevo įtakos vyko tikėjimo kultūrine žmogaus kūryba stiprėjimo linkme. Kaip matėme, vėlyvajam Maceinai kultūroje prasideda pasaulio perkeitimas. Berdiajevo pažiūrų evoliucijos trajektorija buvo priešinga. Jau 1926 metais rašytoje pratarmėje vokiškam „Kūrybos prasmės“ leidimui filosofas atsisako to kultūrinio optimizmo, kuriuo alsavo prieš 15 metų parašyta knyga: „Dabar mano knygos tonas man atrodo pernelyg optimistinis. Per didelis buvo mano tikėjimas naujos kūrybiškos religinės epochos atėjimo galimybe... Dabar aš linkstu prie didesnio pesimizmo... Dar laukia ilgas kelias per tamsybes prieš tai, kai suspindės naujas spindulys“ (Бердяев, 1994a, 533). Berdiajevas priklauso tai filosofinei tradicijai, kuri teigia, jog Europa iššvaistė savo kūrybines jėgas. Kūryba be Dievo priėjo savo ribas ir demonstruoja savo negalią dabartinėje kultūros krizėje. Atkritusi nuo Dievo humanistinė kultūra paneigia pačią save. Ji tampa antihumaniška. Išėitį iš krizės Berdiajevas mato tik savanoriškame žmogaus pajungime viršžmogiškam principui (Dievui arba velniui): „Kultūros krizė kaip tik ir glūdi tame, kad kultūra negali likti religiška neutrali ir humanistinė, ji neišvengiamai turi tapti arba bedieviška, antikrikščioniška civilizacija, arba šventa, bažnytinė kultūra, krikščionišku gyvenimo perkeitimu“ (Бердяев, 1994b, 430). Mūsų Maceina, beje, tam visiškai pritarė. Antai didelio atgarsio (ir prieštarų vertinimų) sulaukusiame straipsnyje „Liberalizmo kelias į bolševizmą“ (1948 m.) jis teigia: „Nudievinio žmogaus kelias yra vienas: į bolševizmą. Kaip toli šiuo keliu kas nueis, tai priklausys nuo jo dvasinės sąrangos. Tačiau *pats* kelias yra aiškus ir tikras“ (Maceina, 1948, 162). Kaip ir Oswaldas Spengleris, Berdiajevas skiria kultūrą ir civilizaciją, tačiau jam, kaip krikščionių mąstytojui, visiškai svetimas istorijos proceso biologizavimas, todėl, nors ir sutikdamas su vokiečių filosofu dėl to, kad šiuolaikinėje Europoje civilizacijos apraiškos yra akivaizdžios ir buginančios, jis vis dėlto nemano, kad civilizacijos triumfas reiškia *neišvengiamą* kultūros mirtį. Atiduodamas pagarbą „Vakarų saulėlydžiui“, 1922 metais Berdiajevas rašė: „Bet dvasinė kultūra jeigu ir žūva kiekybėse, tai išlieka ir būna kokybėse. Ji buvo pernešta per senųjų viduramžių naktį ir barbarybę. Ji bus pernešta ir per naujųjų viduramžių naktį ir barbarybę iki naujosios dienos aušros, iki atei-

nančio krikščioniškojo Renesanso, kai apsireikš naujosios epochos Dantė ir šv. Pranciškus“ (Бердяев, 1994f, 390).

Trečiojo XX a. dešimtmečio Berdiajevo pasaulėžiūrą galima apibūdinti kaip *atsargų optimizmą*. Pirmojo pasaulinio karo ir Rusijos revoliucijos baisumai kai kuriuos Vakarų Europos intelektualus paskatino sugrįžti prie krikščioniškosios kultūros temų. Geriausiu ir išsamiausiu to periodo Berdiajevo atsargaus optimizmo manifestu tenka laikyti 1924 metais Berlyne pasirodžiusią garsiąją studiją „Naujieji viduramžiai“. Europą naikinusiame kare, Rusijos revoliucijoje, Vakaruose kylančiuose masiniuose sąjūdžiuose filosofas mato (nori matyti?) materialistinės, hedonistinės, buržuazinės ir bedieviškos epochos pabaigą bei naujos epochos aušrą: „Naujaisiais viduramžiais aš vadinu ritminę epochų kaitą, perėjimą nuo naujosios istorijos racionalizmo prie iracionalizmo arba viduramžiško tipo viršracionalizmo“ (Бердяев, 1994b, 410). Daug „Naujųjų viduramžių“ vietų galėjo įkvėpti Maceiną parašyti savo „Buržuazijos žlugimą“. Štai kad ir tokios: „Senasis pasaulis, kuris žlunga, ir prie kurio neturi būti sugrįžimo, ir yra naujosios istorijos pasaulis su jo racionalistiniu švietimu, individualizmu ir humanizmu, su jo liberalizmu ir demokratizmu, su jo puikiomis nacionalinėmis monarchijomis ir imperialistine politika, su jo baisinga industrine-kapitalistine ūkio sistema, su jo galinga technika ir išoriniais užkariavimais bei pasiekimais, su jo beribiu ir nevaržomu gyvenimo pasileidimu, su jo bedieviškumu ir bedvasiškumu, su jo įnirtinga klasių kova ir socializmu kaip viso naujosios istorijos kelio apvainikavimu“ (Бердяев, 1994b, 412). Arba: „Liberalizmas, demokratija, parlamentarizmas, konstitucionalizmas, juridinis formalizmas, humanistinė moralė, racionalistinė ir empiristinė filosofija – visa tai yra pagimdyta individualizmo dvasios ir humanistinio sąvės teigimo, ir visa tai atgyvena savo amžių, nustoja ankstesnės reikšmės“ (Бердяев, 1994b, 417).

Bet kokia kultūra stokoja ontologinio realumo, bet kokia kultūra yra tik nuoroda į aukštesnę tikrovę. Tačiau nueinančios į praeitį epochos kultūra, anot Berdiajevo, ypač pasižymi šia stoka. Kiek ontologiškai tikro yra biržose, bankuose, popieriniuose piniguose, advokatų ir politikų kalbose, laikraščių straipsniuose, nereikalingų daiktų gamyboje? – ironiškai klausia filosofas. Kapitalizmas, kaip, beje, ir socializmas, yra kultūros perėjimo į civilizaciją epochos kūdikiai. Viešpataujant šiai epochai, miršta (ypač XIX amžiuje) šventoji kultūros simbolika: „Ne bažnyčia, o birža tapo viešpataujančia

ir reguliuojančia gyvenimo jėga“ (Бердяев, 1994b, 421). Rusijos revoliuciją ir bolševizmo išsigalėjimą Berdiajevas linkęs interpretuoti ne tiek kaip naujos epochos pradžia, kiek kaip nueinančios epochos konvulsijas: „Nėra jokių naujos proletarinės kultūros, naujos proletarinės kūrybos požymių. Yra tik kultūros kokybės smukimas, jos nužeminimas iki techninės civilizacijos reikalavimų“ (Бердяев, 1994b, 478). Viena vertus, bolševizmas „nubraukia“ liberalią-demokratinę-buržuazinę kultūrą, bet kita vertus, jis pirmą kartą istorijoje grasina padaryti iš Rusijos buržuazinę, miesčionišką šalį: „Baisu būtent tai, kad komunistinėje revoliucijoje Rusija pirmą kartą tampa buržuazine, miesčioniška šaliimi, kokia ji niekada nėra buvusi“ (Бердяев, 1994b, 458). Kaip tai suprasti? Ar čia nėra prieštaravimo? Berdiajevo atsakymas toks: *bolševizmas vainikuoja senąją visuomeninę tvarką ją paneigdamas*. Bolševizmas apnuogina *dvasią*, kuria alsavo XIX ir XX a. pradžios kultūra. Jis atmets tuščią kevalą (liberalizmas ir demokratija) ir apnuogina esmę (buržuaziškumą). Buržuaziškumas čia suprantamas kaip įsitvirtinimas šiapusybėje, viešpatavimas materijos, „objektų“ pasaulyje. Pasak Berdiajevo, bolševizmas nutraukia kultūrinę Rusijos tradiciją: „Rusijoje pertraukiama kultūrinė tradicija. Laukia bausis kultūros lygio ir kokybės smukimas. Didžiąja dalimi Rusija taps civilizuotos valstietijos karalyste. Naujajai rusų buržuazijai... reikės techninės civilizacijos, bet ji nebus reikalinga aukštosios kultūros, visada aristokratinės“ (Бердяев, 1994b, 458-459).

Tačiau kitoje „Naujųjų viduramžių“ vietoje randame žodžius, kuriuos galima interpretuoti kaip komunizmo kūrybingumo pripažinimą: „Ir fašizmas, vienintelis kūrybiškas reiškinys šiuolaikinės Europos politiniame gyvenime, yra tokiu pačiu mastu naujieji viduramžiai, kaip ir komunizmas“ (Бердяев, 1994b, 419). Pats Berdiajevas pratarmėje „Naujesiems viduramžiams“ aiškina, kad trys etiudai, apjungti šiame rinkinyje, „buvo parašyti įvairiu metu per pastaruosius pusantrų metų“. Etiudas „Naujieji viduramžiai“ (kurio pavadinimas tapo ir viso rinkinio pavadinimu), iš kurio ir paimta paskutinė citata, yra parašytas „teigiama forma“ ir jame autorius bando „pažymėti galimus išeities kelius iš pasaulinės krizės“. Etiudai „Apmąstymai apie rusų revoliuciją“ ir „Demokratija, socializmas ir teokratija“ parašyti „kritine forma, ir jų tikslas yra neigiamų pradų atidengimas“. Be to, Berdiajevas dar apsidraudžia: „Mano mintys bus teisingai suprstos, jeigu jos bus suprstos dinamiškai. Bet koks statinis jų supratimas visada bus klaidingas“ (Бердяев, 1994b, 406-407). Nėra sudėtinga surasti priešara-

vimų ir netikslumų rašiniuose žmogaus, nespėjusio užrašyti savo minčių ir netaisiusio parašytų tekstų. Pats filosofas prieštaravimo niekada nelaikė didžiausia mąstymo nuodėme. Tad ir pasitenkinkime tokiais jo pasiaiškinimais.

Kokie ateinančios naujųjų viduramžių epochos kontūrai? Atsargus Berdiajevo optimizmas naująją erą piešia kaip tokią, kurioje išnyks akiplėšiška socialinė nelygybė, ir niekas nebemirs iš bado. Bet tai nebus socialistinė lygiava, užtikrinanti buržuazinių gėrybių prieinamumą plačiosioms masėms. Priešingai, materialinė kultūra supaprastės, o subtilesnė ir sudėtingesnė dvasinė kultūra vaidins svarbesnį vaidmenį. Gyvenimas taps daugiau asketiškas, daugiau nukreiptas į gyvenimo tikslą, o ne į materialinį gyvenimo palaikymą ir aprūpinimą. Aristokratija naujaisiais viduramžiais taps daugiau psichologine, nei sociologine kategorija. Sumenks politikos vaidmuo (9/10 politikos, pasak Berdiajevo, „vien melas ir plepalai“). Išaugės moteriškumo (bet ne feministinė lygybės su vyrais prasme) vaidmuo (Бердяев, 1994b, 435-436). Aišku, visa tai nereiškia, kad sumažės gyvenimo įtampa ir intensyvumas. Kuo toliau, tuo ryškiau kristalizuosis ir poliarizuosis gėris ir blogis. Berdiajevas net prognozuoja, kad antikristinė blogio jėga didės, ir *kiekybiškai* (t.y. regimai) blogio jėgos gali stelbti gėrio jėgas. Tačiau atsvara blogiui bus gėrio jėgų (pvz., atsinaujinusios krikščionybės) *kokybė* (Бердяев, 1994b, 459). Karai naujojoje epochoje neišnyks, tačiau jie bus ne tiek nacionaliniai-politiniai, kiek dvasiniai-religiniai (Бердяев, 1994b, 425). Humanistinis ir liberalus naujosios istorijos projektas žlunga. Bet jam žlungant, galbūt „iki paskutinių ribų, iki juodosios magijos pabandys vystyti techninę civilizaciją, lygiai kaip ir komunizmas“ (Бердяев, 1994b, 422). Atrodo, jog atsargaus Berdiajevo optimizmo šerdis yra tikėjimas, kad „naujaisiais viduramžiais“ ant religinių pamatų pastatyta Europos kultūra dar sugebės mesti rimtą iššūkį bedieviškai ir bedvasei antikristinei civilizacijai.

Bėgant laikui, šis tikėjimas blėsta. Ketvirtajame XX a. dešimtmetyje, spaudžiama agresyvos ir ekspansyvos civilizacijos, aukštoji ir subtilioji dvasinė kultūra vis labiau traukiasi. Komunizmas Rusijoje vis giliau įleidžia šaknis ir, atrodo, pakankamai sėkmingai ir sparčiai vykdo šalies „buržuazinimo“ ir „miesčioninimo“ darbą. Nieko gero nežada ir Vokietijoje vykstantys procesai. Prisimindamas savo bendradarbiavimą krikščioniškojo personalizmo teoretiko E.Mounier įsteigtame žurnale „Esprit“, Berdiajevas rašo: „Viskas, kas vyko Prancūzijoje ir Europoje, judėjo priešinga „Esprit“ norams kryptimi

ir vedė katastrofų link. Piktoji valia buvo stipresnė už gerąją valią. Buvo galima galvoti, kad pyktis daro žmones talentingus. Šią stipresnę piktos valios jėgą, šį blogio progresą aš mačiau per visą savo gyvenimą“ (Бердяев, 1991, 279). Pildėsi niūriausias „Naujuosiuose viduramžiuose“ numatytas scenarijus – techninės civilizacijos vystymasis juodosios magijos link. Viename 1932 metais publikuotame tekste Berdiajevas liūdnai konstatuoja, kad vienintelis tikėjimas, dar likęs XX a. žmonėms, yra *tikėjimas į techniką* (Бердяев, 1994g, 488). Deja, šis tikėjimas mažai ką turi bendro su kultūros epochoms būdingu tikėjimu. Šio tikėjimo akte žmogus ne transcenduoja „objektų“ pasaulį, bet įsijaučia į Dievo Kūrejo vaidmenį „šiam“ pasaulyje. Aišku, tai yra saviapgaulė, nes kūryba *par excellence* yra „šio“ pasaulio peržengimas. „Šiame“, „objektų“ pasaulyje įmanoma ne kūryba, o tik jos imitacija, tik juodąją magiją siekianti manipuliacija, kurios auka neišvengiamai tampa pats žmogus kaip laisva ir autonomiška būtybė: „Masinė techninė gyvenimo organizacija naikina bet kokią individualizaciją, bet kokį savitumą ir originalumą; viskas tampa neasmeniškai-masiška, netenka veido“ (Бердяев, 1994d, 511). Technikos religija yra civilizacijos epochos religija, visuomenės, siekiančios sunaikinti paskutinius kultūrinės rezistencijos židinius, religija: „Technizacijos, mechanizacijos ir masinės demokratizacijos procesas veda prie kultūros išsigimimo į techninę civilizaciją, įkvėptą materialistinės dvasios“ (Бердяев, 1994g, 493). Berdiajevas lieka ištikimas sau ir iki galo išlaiko apokaliptinę įtampą: „Laukia baisi asmenybės ir techninės civilizacijos, techninės visuomenės kova, kova tarp žmogaus ir mašinos“ (Бердяев, 1994d, 518). Šios kovos baigtis anaip tol nėra aiški.

Skaitant 1933 metais parašytą tekstą „Žmogus ir mašina“, gali susidaryti įspūdis, jog jau gyvename beveik totaliai civilizuotoje (Berdiajevo prasme) epochoje, ir kultūros epochai vargu ar dar lemta sugrįžti. Berdiajevas rašo apie tris stadijas žmonijos istorijoje: 1) gamtinę-organinę; 2) kultūrinę tikrąją šio žodžio prasme; 3) techninę- mašininę (Бердяев, 1994d, 502). (Tiesa, filosofas priduria, jog šios sekos nereikia suprasti griežtai chronologiškai.) Čia pat randame kraupią ateities viziją, kurioje kultūra yra *galutinai ir visiškai* sunaikinta civilizacijos. Šioje utopijoje¹ mašinos yra pasiekusios

tokį tobulumo laipsnį, jog joms tampa neberekalingas jas sukūręs žmogus. Mašinos sunaikins viską, kas organiška. („Technika reiškia perėjimą viso žmogiškojo buvimo nuo organizmo prie organizacijos“ (Бердяев, 1994g, 490). Ir juodoji technikos magija švęs galutinę pergalę prieš kultūrinių epochų tikėjimą, savaime suprantama, ir prieš patį žmogų: „Gali iš tikrųjų atsirasti nauja būtybė, bet jau ne žmogiška... Naujas žmogus, kuris galutinai nutrauks ryšius su amžinybe, galutinai išvirtins naujajame pasaulyje, kurį turi įsisavinti ir sau pajungti, nustos būti žmogumi, nors ir ne iš karto tai supras“ (Бердяев, 1994d, 519).

Aišku, kraštutinis personalistas Berdiajevas visada gali vienu smūgiu perkirsti kultūros krizės Gordijaus mazgą. Šis smūgis – tai *asmeninis kūrybinis aktas*, kurį atlikdama žmogaus dvasia prasiveržia anapus „objektų“ pasaulio, taigi ir anapus kultūros. Berdiajevas gali sau leisti būti kultūriniu pesimistu, nes, nepaisant viso „aukštosios kultūros“ kilnumo ir rusų filosofo sentimentų šiai kūrybinės žmogaus dvasios veiklos objektyvacijai, *ne kultūroje* įvyksta žmogaus atpirkimas ir žmogiškosios egzistencijos išganymas. Maceina, kultūroje regintis Dievo karalystės skleidimąsi, negali pasinaudoti vieno smūgio teise. Kultūros krizė turi būti išspręsta *pačioje kultūroje*, o ne anapus jos.

Maceinos požiūriu, išeitis iš kultūros krizės gali būti dvejopa. Nuo simbolinės kultūros realybės į autentišką tikrovę galima eiti: 1) grįžtant į gamtą; 2) bėgant į religiją. Tačiau pirmasis kelias (pradedant J.Rousseau ir baigiant L.Klagesu) iš anksto yra pasmerktas nesėkmei. Tai kvietimas grįžti į prastąjį rojų: „*Kelias į gamtą amžinai žmogui uždarytas*. Kiekvienas mėginimas praverti anuos prastojo rojaus vartus baigiasi nepasisekimu, nes prie jų yra pastatytas angelas su ugniniu kardu, kuris nuolat išpėja, kad žmogus yra *sąmoningas* padaras ir todėl negalys grįžti į miegančiųjų karalystę“ (Maceina, 2004a, 66). Tačiau ir antrasis kelias nėra tinkamas problemos sprendimas. Galima nujauti, kad lietuvių mąstytojas Berdiajevo mokymui apie nuolat kūrybiniuose aktuose vykstančią apokalipsę prikištų būtent tokį bėgimą, nors labiausiai nuo kultūros bėgančia religija Maceina laikė budizmą. (Sunku įsivaizduoti didesnes priešingybes už kūrybinį Berdiajevo aktyvizmą ir amžino nusiramimo nir-

¹ Aldousas Huxley savo garsiam romanui „Puikus naujas pasaulis“, kuriame vaizduojama atstumianti ateities technokratinės ir totalitarinės visuomenės vizija, vietoje epigrafo pasirinko šiuos N.Berdiajevo žodžius iš „Naujųjų viduramžių“: „Utopijos yra daug lengviau įgyvendinamos, nei kitados buvo manoma. Ir šiuo metu mums kelia nerimą vienas klausimas: kaip išvengti jų galutinio įgyvendinimo?.. Utopijos yra įgyvendinamos. Gyvenimas eina utopijų nubrėžtu keliu. Ir galbūt ateina naujas amžius, kuriame intelektualai ir išprusę žmonės sugalvos būdų, kaip išvengti utopijų ir sugrįžti į neutopinę visuomenę, ne tokią „tobulą“ ir kur kas laisvesnę.“ (Huxley, 2005, 5)

